

ANDRIĆ Edit

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék
andrice@sbb.rs

A MAGYAR SZEM,
ILLETVE A SZERB OKO LEXÉMA ÖSSZEVETŐ
SZÓASSZOCIÁCIÓS VIZSGÁLATA¹

A Contrastive Study of the Lexical Associations of *Szem*
in Hungarian and *Oko* in Serbian

Analiza asocijativnog polja leksema *szem* u mađarskom
i *oko* u srpskom jeziku

Mivel az asszociációk hozzájárulnak annak megértéséhez, hogy a szavak miként kapcsolódnak egymáshoz a mentális lexikonban, egy szó példáján kívánom bemutatni a magyar és a szerb mentális lexikon egy szegmensének a működését. Az a vélemény uralkodik, hogy minél több közös sajátossága van egy szónak és más nyelvű ekvivalensének, annál valószínűbb, hogy azonos reakciót váltanak ki. Ezt egy konkrét fogalom példáján kívánom bemutatni, s a választásom a szem szóra és szerb ekvivalensére esett. Mivel két, geneológiailag és tipológiailag is más nyelvcsoporthoz tartozó nyelv szavait vetem össze, feltételezem, hogy ez nagymértékben tükröződik majd a vizsgálati tárgyunkat képező szavak asszociációs mezejében, illetve holdudvarában. Elemzésem alapját a két nyelv asszociációs szótára képezi, a 2008-ban megjelent *Magyar szóasszociációs normák enciklopédiája I.*, valamint a 2005-ben napvilágot látott *Асоцијативни речник српскога језика*.

Kulcsszavak: szóasszociáció, mentális lexikon, szem, magyar nyelv, szerb nyelv

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma 178017. számú projektuma keretében készült.

Bevezető

Amikor már úgy tűnik, hogy nem sok újat tudunk felfedezni a nyelvről, annak ellenére, hogy állandóan változó, fejlődő jelenségről van szó, a hagyományos nyelvészeti diszciplínák mellett előtörnek az újak, amelyek más szempontok alapján közelítik meg azt. A divatos grammatikák idővel vagy maguk is hagyományossá válnak, vagy pedig még akkor is, ha nem sokáig uralják a lingvisztikai kutatások porondját, rajta hagyják nyomukat a nyelvészeti vizsgálódások egészen, gazdagítva ismereteinket. A pszicholingvisztika és a neurolingvisztika aránylag új területe, a mentális lexikon analízise s az ezzel összefüggő szóasszociációs vizsgálatok is az ilyen diszciplínák közé tartoznak. Bár az első ilyen jellegű kutatások és munkák már a XIX. század második felében jelentkeztek, csak a múlt század legvégén lendültek fel igazán. A kutatások eredményeképpen szóasszociációs szótárak jelennek meg, amelyek mélyebb, rejtett dimenziókat képesek felfedni, és további vizsgálódásokat tesznek lehetővé az érdeklődő kutatók számára. Vonatkozik ez az egy nyelv keretén belül történő elemzésekre, de még hatványozottabban érvényes a kétnyelvű komparatív vagy kontrasztív analízisekre.

S mint ahogyan maguk a nyelvek a különbségek ellenére univerzális tulajdonságokkal is rendelkeznek, a mentális lexikonnak is vannak univerzális és sajátos jellemzőik, amelyek a nyelvek tipológiai jellegétől függnek. De sok minden mástól is függ a mentális lexikon, s pont ezért nehéz objektív módon áttekinteni. A konkrét nyelv strukturális és szemantikai potenciálja, de kognitív és pragmatikai tényezők is befolyásolják. Állandóan alakul a társadalmi és kognitív változások függvényében, ezért nem lehet teljességében felölelni. Számontartásának és tanulmányozásának egyik módját az egyválaszos szabad szóasszociációs módszert alkalmazó kérdőíves kutatások képezik. „Az asszociációk nagyfokú hasonlósága a népek kulturális, társadalmi és politikai kapcsolataira és a közös tapasztalati alapra utalnak. A hasonlóságok és különbségek az ember mentális világának univerzális voltáról tanúskodnak, vagy pedig cáfolják azt” (Драгићевић 2005, 57).

A dolgozat tárgyát tehát a látás szervét jelölő magyar és szerb lexémák szóasszociációs elemzése képezi. Azt a feltevést szeretném igazolni, miszerint a nyelvek alapszókincsébe tartozó, sok közös sajátossággal rendelkező, konkrét jeltárgyat megnevező szavaknak az asszociációs holdudvara nagymértékben megegyezik.

Az elemzés korpuszát a két nyelv asszociációs szótárai képezik, magyar viszonylatban a 2008-ban megjelent *Magyar szóasszociációs normák encik-*

lopédiája I. (Lengyel 2008), szerb részről pedig a 2005-ben napvilágot látott *Асоцијативни речник српскога језика* (Пипер–Драгићевић–Стефановић 2005). Mindkét kiadvány a múlt évtized elején lebonyolított kérdőíves gyűjtés eredményeit tartalmazza, azzal a kis eltéréssel, hogy a szerb vizsgálati alanyok valamivel idősebb nemzedékhez tartoznak (18 és 25 év közötti fiatalok töltötték ki a kérdőívet), míg a magyar populáció fiatalabb volt (10–14 éves diákok vettek részt a kutatásban). Tekintettel arra, hogy egy – mindkét nyelv alapszókincsébe tartozó – konkrét, mindenki által ismert fogalomról van szó, ez a korosztálybeli különbség esetünkben nem eredményez releváns különbségeket.

A szem hívószó asszociációs mezeje

Egy szó asszociációs mezejébe tartoznak mindazok a szavak, amelyek az adott hívószóra válaszként érkeznek. A válaszok néha ismétlődnek, néha azonban egyediek, olykor csak egyszer fordulnak elő. A mező paradigmaticus részét a koherensebb, szűkebb paradigmaticus halmazok (a jelentésmező, az azonos szófajú, egy lexikai-szemantikai csoportot képező szavak mezeje, tematikus szócsoportok) és a nem rendszerbeli lexémák (szubjektív asszociációk, idiolektikus válaszok) alkotják (Драгићевић 2005: 60).

A magyar szótár szerint 1086 személy vett részt a kérdőív kitöltésében, a *szem* hívószóra 1050 vizsgálati alany válaszolt. Az alábbi táblázatban a válaszok gyakoriságuk szerinti felsorolása látható. Az első oszlop a szavak előfordulásának számát mutatja, a második a válaszok százalékarányát az asszociációs mezőn belül. A harmadik oszlopban a válaszok vannak felsorolva a kategoriális besorolás jelölésével. A kategoriális besorolás (v. annotáció) a magyar asszociációs szótár alapján történt, amely nem csak rendszer-, hanem használatnyelvészeti terminusokat is használ (Lengyel 2008, 10).²

² N – főnév, Nk – főnév többes számban, Nm – 1. sz. 1. sz. birtokragos főnév, Na/e – 1. sz. 3. sz. birtokragos főnév, V – ige, Vpers – személyragos ige, Adj – melléknév, Adv – határozószó, Inf – főnévi igenév, Num – számnév, Fon – a HSZ és a VSZ között a fonetikai/fonológiai kapcsolat dominál, Part – melléknévi igenév, Jar – egyéni, funkcionalizmuson alapuló válasz, Re – reália, Pron – névmás, Id – idiomatikus kapcsolat.

Frekv.	Százalékban	Válaszok a szem HSZ-ra
291	26,8%	1 látás N
73	6,7%	1 lát V
66	6,1%	1 golyó N
62	5,7%	1 száj N
54	5,0%	1 kék Adj
46	4,2%	1 látni Inf
36	3,3%	X
32	2,9%	1 fül N
31	2,9%	1 orr N
28	2,6%	1 szemüveg N
22	2,0%	1 nézni Inf
21	1,9%	1 néz V
13	1,2%	1 nézés N
12	1,1%	3 érzékszerv N, héj/(szemhéj) N, testrészt N
11	1,0%	2 barna Adj, pilla/(szempilla) N
10	0,9%	2 pupilla N, szép Adj
9	0,8%	1 üreg N
8	0,7%	2 szem/szemek N/Nk, zöld Adj
6	0,6%	4 agy N, kettő Num, szerv N, üveg Adj/N
5	0,5%	4 fej N, fény N, pár/(szempár) N, világ N
4	0,4%	3 szemem Nm, szemét/-ét Fon/N/Nét, szín N
3	0,3%	12 ágy N, arc N, fedő N, fog N, fotó N, kocsonya N, kontaktlencse N, kukorica N, látó Part, látomás N, vak Adj/N, vakság N
2	0,2%	19 búza N, duzzanat N, hallás N, inger N, jó Adj, kékes Adj, kicsi Adj, könny N, kontaktus N, látóideg N, látók Vpers, látószerv N, lélek N, lencse N, macska N, nagy Adj, napszemüveg N, nézőke Jar, test N
1	0,1%	77 alszok Vpers, betegség N, Big Brother Re, biológia N, bogár N, egy szem szőlő Art+N+N, Egyiptom Re, elől Adv, előtt Névutó, ember N, emberi Adj, Emílió N, érték N, érzék N, eszköz N, fáradtság N, farkas N, fen V, festék N, figyel V, film N, folt N, forró tő Adj+N, gömb N, gyönyörű Adj, Gyűrűk Ura Re, haj N, hártya N, hólyag N, ismerkedés N, játék N,

		<p><i>kancsi</i> Adj, <i>kávézni</i> Inf, <i>kékeszöld</i> Adj, <i>kép</i> N, <i>kifolyik</i> V, <i>kígyó</i> N, <i>kiszúrni</i> Inf, <i>közt</i> Névtót, <i>kréta</i> N, <i>kristály</i> N, <i>láb</i> N, <i>látni valamit</i> Inf+Pront, <i>látunk</i> Vpers, <i>lehet látni</i> Jar, <i>lem</i> Fon, <i>les</i> V, <i>lyuk</i> N, <i>mag</i> N, <i>megy</i> V, <i>név</i> N, <i>olvasás</i> N, <i>összeszedni</i> Inf, <i>pápa</i> N, <i>patak</i> N, <i>sírás</i> N, <i>számítógép</i> N, <i>szaruhártya</i> N, <i>szemtelen</i> Adj, <i>szemű</i> Adj, <i>szép zöld</i> Adj+Adj, <i>színe</i> Na/e, <i>színes</i> Adj, <i>szívárványhártya</i> N, <i>szőlő</i> N, <i>tanú</i> N, <i>tengely</i> N, <i>tető</i> N, <i>tűkör</i> N, <i>valóság</i> N, <i>verés</i> N, <i>vigyázz</i> Vpers, <i>vörös</i> Adj, <i>-be nézni</i> Id, <i>-ében</i> Nében, <i>-ölcs</i> N, <i>-öldök</i> N</p>
--	--	---

1. táblázat: A szem hívószó asszociációs köre

Amint látható, a leggyakrabban előforduló szóból van a legkevesebb. A 291-szer ismétlődő szó az asszociációs mező 26,8%-át kitevő főnév, amely a szóban forgó szerv funkciójára utal. S csak messze utána következik a második válasz, amely annak cselekvését jelöli. Az 1050 válaszszó közül 17-nek 1% felett van az ismételtségi aránya, a többi 124 szónak pedig 1% alatt. Az egyszer használt válaszok száma 77.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a főnévre mint hívószóra leginkább főnévvel válaszolnak a megkérdezettek, majd gyakorisági szempontból a melléknév következik. Ezúttal is beigazolódott ez az állítás, ugyanis az 1050 válaszszó közül 752, a korpusz 69,24%-a főnév. Azt is meg kell jegyezni, hogy 93 különböző szó képezi az előforduló főnevek listáját. Gyakorisági szempontból a második helyen, az elvárásokkal összhangban, a melléknévek állnak, de jóval kisebb arányban (csak 17 különböző melléknév szerepel, előfordulásuk pedig 108, ami az asszociációs mező 9,94%-át teszi ki). Meglepő azonban az igék előfordulásának száma, amely megközelíti a melléknévekét (11 ige 104-szer fordul elő a korpuszban). Tegyük ehhez hozzá még azt is, hogy a fenti táblázatban, amint már megjegyeztük, második helyen éppen ige szerepel³, és pedig a *lát* ige, amely alapját képezte az első helyen álló főnév képzésének. Főnévi igenevek is szép számban találhatóak a válaszszavak között (5 különböző főnévi igenév 71-szer fordul elő, ezzel gyakorisági arányszámuk eléri a 6,53 %-ot).

A többi szófajú válasz 1% alatt van képviseltetve (összesen 1,36%-ot tesz ki). Érdekes megjegyezni, hogy az 1050 reakció között csak 141 különböző válasz szerepel.

Vannak szavak, amelyek besorolása kérdéses, mint például a *vak* esetében, amely lehet főnév is és melléknév is. A reakciók általában szótári alakjukban fordulnak elő, bár előbukkan a főnév többes számú alakja (*szemek*), vagy az igék

³ Igaz, hogy gyakorisági szempontból messze elmarad az első válasz után, hiszen a *látás* főnévhez viszonyítva, pontosan egynegyed részét képezi a *lát* ige előfordulásának száma.

személyragos változata (*alszok, látunk, vigyázz*) is. Csak egy-egy határozószó, melléknévi igenév és számnév van a példák között. A melléknévi igenév jelen idejű és háromszor ismétlődik (*látó*), hasonlóképpen a *kettő* szám is hatszor fordul elő, valószínűleg ezt a reakciót a páros testrészt száma váltotta ki. Az egyéb kategóriába tartozik az egyéni, funkcionalizmuson alapuló, kicsinyítő képzős főnév (*nézőke*), valamint a HSZ-val fonetikai kapcsolatot létesítő, a tárgyragos 'szem' paronimáját képező *szemét*.

Kategória	VSZ összesen		Az egyes szavak száma	
	Szám szerint	Százalékban	Szám szerint	Százalékban
főnév	752	69,24%	93	65,95%
melléknév	108	9,94%	17	12,05%
ige	104	9,57%	11	7,80%
főnévi igenév	71	6,53%	5	3,54%
melléknévi igenév	3	0,27%	1	0,70%
szám	6	0,55%	1	0,70%
reália	3	0,27%	3	2,12%
határozószó	1	0,09%	1	0,70%
egyéb	2	0,18%	3	2,12%
X	36	3,31%	–	–
összesen	1086	99,95%	141	95,64%

2. táblázat: A VSZ-ak kategoriális előfordulásának mutatói

Az oko hívószó asszociációs mezeje

A 800 szerb vizsgálati alany közül 725-en válaszoltak az *oko* hívószóra. Rendkívül érdekes, hogy a legtöbbször előforduló reakció a *vid* főnév, a korpusz 15,87%-át képezi, s ez tulajdonképpen a *látás* főnévünk szerb ekvivalense. Az alábbi táblázat a válaszok gyakoriságát mutatja, zárójelben magyar fordításuk szerepel. Annotációk a szerb szótárban nincsenek, ezért magam végeztem el a besorolást.⁴ Megtörténik, hogy több kategóriába is tartozhat a válaszszó.

⁴ N – főnév, Npl – főnév többes számban, N(za+acc) – *za* előljárás akkuzatívuszbán álló főnév, N(gen) – genitívuszbán álló főnév, eN – angol főnév, Adj – melléknév, V – ige, Vpers – személyragos ige, Id – idiomatikus kapcsolat, Inf – infinitívus, Pron – névmás, Pron(gen) – genitívuszbán álló névmás, Adv – határozószó, Num – számnév, S – szintagma, mondat, Re – reália.

Frekv.	Százalékban	Válaszok az <i>oko</i> HSZ-ra
127	15,87%	1 <i>vid</i> (látás) N
60	7,5%	1 <i>plavo</i> (kék) Adj
32	4%	1 <i>pogled</i> (tekintet) N
31	3,87%	1 <i>zeleno</i> (zöld) Adj
30	3,75%	1 <i>zenica</i> (pupilla) N
26	3,25%	1 <i>naočare</i> (szemüveg) Npl
25	3,12%	X
24	3%	1 <i>zub</i> (fog) N
21	2,62%	1 <i>glava</i> (fej) N
18	2,25%	1 <i>za oko</i> (szemért) Id(za+acc)
17	2,12%	1 <i>sokolovo</i> (súlyomé, súlyom-) Id
14	1,75%	1 <i>naočari</i> (szemüveg) Npl
10	1,25%	2 <i>crno</i> (fekete) Adj, <i>nos</i> (orr) N
9	1,12%	4 <i>duša</i> (lélek) N, <i>ogledalo</i> (tükör) N, <i>sjaj</i> (fény) N, <i>trepavica</i> (szempilla) N
8	1%	4 <i>organ</i> (szerv) N, <i>trepavice</i> (szempillák) Npl, <i>videti</i> (látni) Inf, <i>vidik</i> (kilátás) N
7	0,87%	5 <i>dubina</i> (mélység) N, <i>lice</i> (arc) N, <i>ogledalo duše</i> (a lélek tükre) Id, <i>svet</i> (világ) N, <i>sveta</i> (világ körül) N(gen)
6	0,75%	2 <i>gledati</i> (nézni) Inf, <i>lepota</i> (szépség) N
5	0,62%	5 <i>boja</i> (szín) N, <i>istina</i> (igazság) N, <i>oči</i> (szemek) Npl, <i>sočiva</i> (lencsék) Npl, <i>sočivo</i> (lencse) N
4	0,5%	5 <i>čulo vida</i> (látóérvék) N+N(gen), <i>moje</i> (enyém) Pron, <i>suza</i> (könnny) N, <i>uho</i> (fül) N, <i>život</i> (élet) N
3	0,37%	7 <i>bistro</i> (tisztá, éles) Adj, <i>lopta</i> (labda, gömb) N, <i>oko</i> (szem) N, <i>soko</i> (súlyom) N, <i>suze</i> (könnyek) Npl, <i>uvo</i> (fül) N, <i>za oko zub za zub</i> (szemért, fogat fogért) Id
2	0,25%	24 <i>beonjača</i> (szemfehérje) N, <i>bistrina</i> (tisztaság) N, <i>blago</i> (kincs) N, <i>blistavo</i> (ragyogó) Adj, <i>blizu</i> (közel) Adv, <i>čega</i> (valamihez) Pron(gen), <i>čulo</i> (érvék) N, <i>kapak</i> (szemhéj) N, <i>krug</i> (kör) N, <i>krv</i> (vér) N, <i>kuće</i> (háznak) N(gen), <i>lepo</i> (szép) Adj, <i>ljubav</i> (szeretet) N, <i>malo</i> (kicsi) Adj, <i>maskara</i> (szemspi-rál) N, <i>nebo</i> (ég) N, <i>obrva</i> (szemöldök) N, <i>okolo</i> (körül) Adv, <i>prozor</i> (ablak) N, <i>prst</i> (ujj) N/Id, <i>slepilo</i> (vakság) N, <i>svetlo</i> (világos) Adj, <i>svetlost</i> (fény) N, <i>usta</i> (száj) N

1	0,12 %	126	<p>2. <i>oko</i> (második szem) Num+N, <i>3x</i> Num, <i>biće</i> (lény) N, <i>biologija</i> (biológia) N, <i>Bog</i> (Isten) N, <i>boja oka</i> (a szem színe) N+N(gen), <i>bol</i> (fájdalom) N, <i>boli</i> (fáj) V, <i>brod</i> (hajó) N, <i>buđenje</i> (ébredés) N, <i>crna boja</i> (fekete szín) Adj+N, <i>crv</i> (kukac) N, <i>crveno</i> (piros) Adj, <i>čaplja</i> (gém) N, <i>čistina</i> (tisztás) N, <i>čovek</i> (ember) N, <i>čuvanje</i> (őrzés, vigyázás) N, <i>čorav</i> (vak) Adj, <i>dečko</i> (fiú) N, <i>duge trepavice</i> (hosszú szempilla) Adj+Npl, <i>dupe</i> (segg) N, <i>dva</i> (kettő) Num, <i>gledanje</i> (nézés) N, <i>herpes</i> (sömör) N, <i>hitro</i> (szaporán) Adv, <i>hodati</i> (menni) Inf, <i>iza</i> (mögött) Adv, <i>izvan</i> (kívül) Adv, <i>izvor</i> (forrás) N, <i>jaje</i> (tojás) N/Id, <i>jasno</i> (tiszt, éles) Adj, <i>je čulo vida</i> (látóérvék) S, <i>jedno jedino</i> (egyedüli) S, <i>jezero</i> (tó) N, <i>jezik</i> (nyelv) N, <i>kiosk</i> (bódé) N, <i>Krcko</i> N, <i>krupno</i> (nagy) Adj, <i>laž</i> (hazugság) N, <i>lažov</i> (hazug ember) N, <i>liče</i> (hasonlitanak) Vpers, <i>lonca</i> (fazék körül) N(gen), <i>mene</i> (körülottem) Pron(gen), <i>misao</i> (gondolat) N, <i>moda</i> (divat) N, <i>moje glave</i> (fejem körül) S(gen), <i>moje plavo</i> (enyém kék) S, <i>monokl</i> (monokli) N, <i>mozaik</i> (mozaik) N, <i>mrežnjača</i> (recehártya) N, <i>naokolo</i> (körös-körül) N, <i>narod</i> (nép) N, <i>Nataša</i> N, <i>ne izdaje</i> (nem hagy cserben) Vpers, <i>nema</i> (nincs) V, <i>nerv</i> (ideg) N, <i>nešto milo</i> (kedves valami) S, <i>nešto najlepše</i> (legszebb valami) S, <i>obrazi</i> (arc) Npl, <i>obrve</i> (szemöldök) Npl, <i>očajavanje</i> (kétségbeesés) N, <i>okolina</i> (környék) N, <i>opreznost</i> (óvatosság) N, <i>orao</i> (sas) N, <i>osetljivost</i> (érzékenység) N, <i>oštro</i> (éles) Adj, <i>panj</i> (tuskó) N, <i>pasta</i> (paszta) N, <i>plav</i> (kék) Adj, <i>plava boja</i> (kék szín) Adj+N, <i>plavetnilo</i> (kékség) N, <i>plavo oko</i> (kék szem) Adj+N, <i> pogled ispod obrva</i> (szemöldök alóli tekintet) S, <i> pogled na svet</i> (világnézet) S, <i>ponoći</i> (éjféli körül) N(gen), <i>pre</i> (előbb) Adv, <i>preciznost</i> (pontosság) N, <i>prodornost</i> (átható képesség) N, <i>proniljivost</i> (leleményesség, találékonyság) N, <i>providnost</i> (áttetszőség, átlátszóság) N, <i>prozračno</i> (világos) Adj, <i>prvi utisak</i> (első benyomás) Num+N, <i>pun</i> (telt) Adj, <i>san</i> (álom) N, <i>sija</i> (csillog) V, <i>složenost</i> (összetettség) N, <i>sluz</i> (nyálka) N, <i>smeđe</i> (barna) Adj, <i>smeh</i> (nevetés) N, <i>sova</i> (bagoly) N, <i>sporta</i> (sport) N(gen), <i>srama</i> (szégyen) N(gen), <i>stakleno oko</i> (üvegszem) Adj+N, <i>strah</i> (félelem) N, <i>sve</i> (minden) Pron, <i>svemir</i> (űr) N, <i>svest</i> (tudat) N, <i>šara</i> (tarkaság, motívum) N, <i>šiške</i> (frufru) N, <i>telo</i> (test) N, <i>Tojić</i> Re, <i>tool</i> eN, <i>treće</i> (harmadik) Num, <i>treptaj</i> (pillantás) N, <i>trn</i> (szálka) N, <i>tu</i> (itt) Adv, <i>u</i> (-ban/-ben) Adv, <i>um</i> (ész, értelem) N, <i>unaoko</i> (körös-körül) Adv, <i>usne</i> (ajkak) Npl, <i>varljiv</i> (csalós) Adj, <i>vážan vizuelni organ</i> (jelentős látószerv) S, <i>veliko</i> (nagy) Adj, <i>videlo</i> (látóka) N, <i>vidi sve oko sebe</i> (mindent lát maga körül) S, <i>vidim</i> (látok) Vpers, <i>vidljivost</i> (látási viszonyok) N, <i>visoko</i> (magas) Adj/Adv, <i>voda</i> (víz) N, <i>zatvoreno</i> (csukva, behunyva) Adj, <i>Zdravko Čolić</i> Re, <i>zelene boje</i> (zöld színű) Adj+N(gen), <i>zemlje</i> (föld körül) N(gen), <i>zenice</i> (pupillák) Npl, <i>zlatno</i> (arany) Adj, <i>zvono</i> (csengő, harang) N</p>
---	--------	-----	---

3. táblázat: *Az oko hívószó asszociációs köre*

A 4. táblázat pedig a kategoriális besorolás adatait szemlélteti.

Kategória	VSZ összesen		Az egyes szavak száma	
	Szám szerint	Százalékban	Szám szerint	Százalékban
főnév	553	69,12%	129	66,15%
melléknév	105	13,12%	19	9,74%
adj+N	6	0,75%	6	3,07%
ige	6	0,75%	6	3,07%
főnévi igenév	13	1,62%	3	1,53%
határozószó	12	1,5%	10	5,13%
névmás	5	0,62%	2	1,02%
szám	4	0,5%	4	2,05%
egyéb	71	8,87%	17	8,71%
X	25	3,12%	–	–
összesen	800	99,98%	195	100

4. táblázat: A VSZ-ak kategoriális előfordulásának mutatói

Az adatokból azonnal kiderül, hogy a szerbben szintén a főnév dominál válaszként (69,12%), s ez az adat majdnem teljesen egybevág a magyar főnevekével (69,24%). Második helyen a melléknevek állnak, s ehhez még hozzá lehet adni a külön kategóriába sorolt jelzős szerkezeteket, amikor a főnevet melléknév előzi meg (13,12% + 0,75% = 13,87%). A magyarral ellentétben a szerbben sokkal kevesebb ige fordul elő, számuk megegyezik a jelzős szerkezetek számával, s a főnévi igenevek is sokkal kisebb mértékben vannak jelen (1,62%). A többi kategória, akár a magyarban, elhanyagolható előfordulást mutat. Jegyezzük még meg, hogy az egyéb kategóriába tartoznak a reáliák, az idiómák és a szintagmák, illetve a mondatértékű válaszok.

Ha szemügyre vesszük a szerb korpuszban található szavak alakját, elég tarka képet kapunk. A főnevek nemcsak szótári alakjukban (nominatívusz és egyes szám) jelentkeznek. Gyakori a többes szám is, s a *naočare* példát kivéve, amelynek egyébként is csak többes számú alakja van (pluralia tantum), s amely 26-szor fordul elő, a többi főnévnek van egyes száma is, sőt van közöttük olyan is, amely mindkét alakban jelentkezik táblázatunkban: *trepavice* 8 / *trepavica* 1, *sočiva* 5 / *sočivo* 1, *usne* 1 / *usta* 2, csak többes számban szerepel az *oči* 5, *suze* 3, *obrazi*, *zenice* 1. A főnevek alanyeseten kívül még leginkább

genitívusban állnak. Itt két fő típust különböztethetünk meg: az egyik, amikor a birtokos szerkezetben szereplő birtokszó kerül genitívuszi esetbe (*ogledalo duše 7, čulo vida 4, boja oka, srama*); a másik viszont amikor a válaszszó az *oko* homonimájával, az előljáróval korrespondeál (*sveta 7, kuće 2, lonca, ponoći, sporta, zemlje 1*). Az utóbbi megállapítás vonatkozik a genitívuszi esetben jelentkező névmások eseteire is (*čega, mene 1*). A válaszszó más esetben is állhat, amennyiben valamely könnyen felismerhető, megkövesedett szókapcsolat vagy idióma részét képezi: *za oko* (za+acc.), *sokolovo*.

A mellékneveknek nyelvtani nemük van a szerbben, és ezért egyeztetni kell a fölérendelt főnév nemével. Mivel az *oko* semleges nemű, a vizsgálati alanyok, amennyiben rá vonatkoztatták a melléknevet, szintén semleges nemű melléknévvvel válaszoltak. Csak négy kivételt találtunk, ezek a *plav*, a *pun*⁵, valamint a *ćorav* és a *varljiv*.⁶ Ha jelzős szintagma szerepel válaszként, akkor a melléknév nemét az utána következő főnév neméhez igazították. Leginkább a *boja* főnév kíséretében áll a melléknév, s akkor vele egyeztetve nőnemű: *crna boja, plava boja, zelene boje*.

Igéből, amint már említettem, kevés van, annál is inkább, mert azok szótári alakja a szerbben infinitívusz. A korpuszban előfordul azonban néhány személytelen (*boli, nema*), de személyragos igealak (*liče, izdaje, sija, vidim*) is. A fentiekből kifolyólag infinitívuszból valamivel több van, pontosabban 3 különböző található meg, összesen 13-szor.

A határozószók alapformájukban állnak, de azok az *oko* főnév homonim alakjára vonatkoztathatóak. Csak egy névmás van, amely a 'szem' jelentéssel korrespondeál, s az is szótári alakban van, a többi az előljárószóval kapcsolatos. A számnév összesen ötször fordul elő, leginkább önállóan, kétszer azonban főnév kíséretében (2. *oko, prvi utisak*). Kétszer számjegy formájában van feltüntetve (2. *oko, 3×*), s csak egyszer tőzszámnév alakjában (*dva*), inkább sorszámnévként szerepel (2. *oko, prvi utisak, treće*), egyszer azonban szorzó számnevet találunk (3×), bár minden bizonnyal téves volt a jelölés, és itt is sorszámnévre gondolt az adatközlő. Mivel kétszer számjeggyel történt a válaszadás, náluk nem nyilvánul meg a nembeli egyeztetés, a többi példánál viszont igen: a semleges *treće* sorszámnév az *oko* főnévhez igazodik, a *prvi* viszont az azt követő *utisak* hímnemű főnévhez. A *dva* tőzszámnév hím- és semleges nemű főnévhez is járul.

⁵ Itt valószínűleg a *pun kao oko* frazeológiai egység részét képező melléknévről van szó, ezért hímnemű.

⁶ Az utóbbi kettő nem az *oko* lexémára vonatkoztatható, hanem annak birtokosára.

A szem és az oko hívószó jelentése

A mentális lexikonban egymással formai és szemantikai szempontból közel álló szavak kerülnek multidimenzionális kapcsolatba. Kétféle új elmélet jött létre két évtizeddel ezelőtt a lexikon belső szervezettségéről. Az egyik a többdimenzionális hálószemlélet a másik pedig a kisvilágok elmélete (Lengyel 2008, 18).

A vizsgálati alanyok asszociációi általában a hívószavak alapjelentéseit hozzák felszínre, helyezik előtérbe. A kisebb gyakorisággal jelentkező asszociációk viszont a fogalom egyéb jelentéseire is rávilágítanak: a mellék- és másodlagos jelentésekre, az átvitt értelemre, sőt még a szituációs jelentésekre is. A nyelven kívüli valóság szférája kihat az asszociatív, a mentális tapasztalatok szférájára, azon keresztül viszont a nyelvben csapódik le, mindenekelőtt a szemantikában (Драгићевић 2005, 73).

Ahhoz tehát, hogy megvizsgáljuk, milyen asszociatív kapcsolatban állnak a válaszsavak a hívószóval, elsősorban az utóbbi jelentéseit kell szemügyre vennünk. Előbb a *szem* szócikket idézem a Magyar Értelmező Kéziszótárból, majd a Szerb Matica értelmező szótárából közlöm az *oko* címszavak jelentéseit: ugyanis, a szerb főnévnek van egy homonimája, amelyet nem hagyhatunk ki fejtegetéseinkből, mert a szerb korpuszban számottevő válasz épp ezzel van kapcsolatban.

szem *fn* **1.** A látás érzékszerve [...] **2.** Nézés, tekintet [...] **3.** Látás, látóképesség [...] **4.** *kif* Érzés, érzelem, magatartás jelképeként [...] **5.** *nép kif* A szégyenérzet, szemérem jelképeként [...] **6.** Némely gazdasági növény, kül. gabonafélék és hüvelyesek magja [...] **7.** Fürtös gyümölcs egy-egy bogyója [...] **8.** Apró (gömbölyded) tárgyak közül egy-egy darab, ill. egyforma elemi részekből álló tárgynak egy-egy eleme [...] **9.** Kötésnek, horgolásnak a fonál egyszeri hurkolásával készült eleme [...] (hálón lyuk) **10.** *mezőg* Rügy **11.** *nép rég* Cserépkályha tányér- v. bögreszerű csempéje **12.** Kerekded színes folt, rajzolat [...]

oko *n* **1. a.** орган чула вида у човека и животиње **б.** вид, способност гледања **в.** поглед (докле око сеже) **г.** *фиг.* запажање, осећање, способност, смисао за нешто (имати око за нешто) **д.** *фиг.* жив човек, особа **ђ.** надзор, пажња (под мојим оком) **2.** *хип.* назив од милоште, у тепању блиској, драгој особи **3. а.** извор где вода тихо извире **б.** место у језеру с подводним извором **4.** (обично мн., са атрибутом „морске“) *геогр. нар.* језеро ледничког порекла **5.** ограђено место, преградак у амбару **6.**

направа са стакленим, кружним прозорчићем која се ставља на врата, шпијунка **7.** отвор, шупљика на мрежи **8.** пуп, пупољак, клица **9.** округла шара на пауновом репу **10.** лучни део моста, отвор испод лука на мосту.⁷

oko предл. (с ген.) означава **1. а.** обухватање, опкољавање нечега потпуно, са свих страна **б.** кружно кретање, пролажење околу нечега **в.** окупљање, концентрисање друштва, људи, активности и сл. онде где је средиште, центар, матица нечега. **2.** узрок, разлог; због, поводом нечега **3.** обухватање предмета, појма акцијом, радњом: у вези са, у односу на **4.** (у прил. служби, уз бројеве) **а.** приближно (о времену, добу, старости и сл.) **б.** приближну количину, меру нечега.⁸

Mely jelentéseik vágnak egybe? Elsősorban a szavak fő, elsődleges jelentése (1. – 1. а.), az, hogy a *szem/oko* a 'látás érzékszerve', továbbá az is közös, hogy mindkét nyelvben 'a látást, a látóképességet' is fedi a szó (3. – 1. б.), s részben azonos az 'érzés, érzelem meglátás' jelentés is (4. – 1. д.) A *szem*, illetve az *oko* a hálón levő lyukra is vonatkozik, bár itt a magyarban egy kicsit tágabb értelemben használatos, mert a kötésre, horgolásra is lehet vonatkoztatni (9. – 7.). Ezenkívül még két közös jelentésük van a szavaknak, egyrészt jelölik a 'rügy'-et (10. – 8.), másrészt pedig 'kerekded színes folt'-ot jelent, rendszerint a páva tollán (12. – 9.). Ezzel szemben az *oko* nem fedi a 'mag', a 'fürtös gyümölcsök bogója', az 'apró kerek tárgyak egy-egy darabja' jelentést, s a nálunk is már régies 'cserép', illetve 'csempe' értelmezést.

Az, ami a magyarban explicite nincs feltüntetve a jelentések között, de átvitt értelemben a kifejezések között megtaláljuk, a szerbben viszont külön pontban szerepel, a 'felügyelet, figyelem, vigyázás, őrizés, szemmel tartás'. Ezenkívül még a 'láthatár' sem szerepel a magyarban, bár mondani szoktuk,

⁷ *oko* fn **1. а.** a látás érzékszerve az embernél és az állatoknál **б.** látás, látóképesség **в.** lát(ó)határ **г.** fig megfigyelőképesség, meglátás, érzelem, képesség, valamire való hajlam **е.** fig élőlény, személy **ф.** felügyelet, figyelem **2.** közelálló személy kedveskedő megszólítása **3. а.** forrás, ahol a víz előbújik **б.** a tó földalatti forráshelye **4.** (általában többes számban, a „tengeri” melléknévvel) *földr nép* gleccsertő **5.** a magtár, gabonarakár elkerített része **6.** lyuk a bejárati ajtón, ahol ki lehet nézni **7.** nyílás, lyuk a hálón **8.** rügy, bimbó, csira **9.** kerekded tarka folt a páva tollán **10.** a híd boltíve.

⁸ *oko* előjárószo (genitívuszban álló főnév előtt) **1. а.** valaminek teljesen, minden oldalról történő átfogása, körülfogása **б.** körforgás, valami körül történő mozgás **с.** a társaság, az emberek, a tevékenységek valaminek a középpontja körüli gyülekezése, koncentrációja **2.** ok, indok, indíték **3.** a cselekvés teljes mértékben átfogja a tárgyat, fogalmat: valamivel kapcsolatban, valamire nézve **4.** (határozói funkcióban, számnevek előtt) **а.** hozzávetőlegesen, körülbelül (idő, kor stb. viszonylatában) **б.** valaminek a hozzávetőleges mennyisége, mértéke.

hogy „ameddig a szem ellát”. Kedveskedő megszólításként a magyarban nem használjuk a *szem* főnevet, mint ahogyan azt a szerbek teszik (*oko moje*), s a forrást sem illetjük ezzel a főnévvel. A szerb negyedik jelentés sem található az értelmező szótárban, de Pásztor Kicsi Mária utal a *tengerszem* szavunkra, amely ’Mély, tiszta vizű, rendsz. kisebb hegyi tó’ jelentésben külön címszóként szerepel a szótárban (Pastor-Kiči 2014). Még két szerb jelentés hiányzik a magyar szem jelentésköréből: az egyik a ’magtár elkülönített rész’-ét jelöli, a másik pedig a ’híd boltív’-ét.

A szerb főnév homonimája előljárószó, amely főnevek és számnevek előtt fordul elő. Első esetben genitívuszban álló főnév követi, s leginkább helyhatározói funkcióban jelentkezik (’valami körül’), ritkábban a főnévvel kifejezett fogalommal kapcsolatos aktivitásokra, nézetekre utal. Számnevek és időegységet kifejező főnevek előtt hozzávetőleges időt, kort, mennyiséget jelöl. A szerb asszociációs szótárban az *oko* hívószó 17 reakciója ezzel a homonimával kapcsolatos: *sveta* (’a világ körül’) 7, *kuće* (’a ház körül’), *čega* (’valami körül’) 2, *lonca* (’a fazék körül’), *ponoći* (’éjfél körül’), *mene* (’körülöttem’), *moje glave* (’a fejem körül’), *sporta* (’a sport körül’), *zemlje* (’a Föld körül’) 1.

A hívó- és válaszcavak asszociatív kapcsolata

Az asszociációk általában a hívószavak jelentésén alapszanak. A hívószó és a válaszcavak közötti viszony többféle asszociatív kapcsolatot tükrözhet (lehet koordinatív, alá- és fölérendelt, rész-egész viszony, ellentétes, kapcsolatos, szinonim, ok-okozati, szituációs viszony stb.). Minden válasz az illető hívószó asszociatív mezéjébe tartozik. Tekintsük át a továbbiakban a *szem* és az *oko* szavak asszociatív kapcsolatainak mibenlétét.

Főnevek. Az 5. táblázat 752 magyar és 553 szerb válaszcavó asszociatív kapcsolatát mutatja a hívószóval. A szerb előljárószóhoz kapcsolódó példákat ezúttal kihagytuk. Az „adatok” oszlopban először számszerűen vannak feltüntetve, majd a százalékarányok is láthatóak. A szám adatok egyrészt a válaszcavak előfordulási számát mutatja, majd pedig a különböző válaszcavokét. A felső százalékkérték a teljes asszociatív mezéhez viszonyított arányt, az alsó pedig a kapcsolatnak csak a főnevekhez való arányszámát jelöli.

Asszociatív viszony		Nyelv	Adatok		Válaszok	
			Szám	%		
ok-okozat	rendeltetés	M	308	4	28,36%	látás 291, nézés 13, látomás 3, eszköz 1
					40,95%	
		SZ	161	4	20,12%	vid 127, pogled 32, gledanje, tool 1
					29,11%	
	funkcionális viszony	M	6	1	0,55%	agy 6
					0,79%	–
	cél	M	10	7	0,92%	fotó 3, kontaktus 2, film, ismerkedés, kép, olvasás, számítógép 1
					1,32%	
		SZ	16	7	2,00%	vidik 8, svetlo, svetlost 2, buđenje, okolina, san, vidljivost 1
					2,89%	
	jelentőség	M	1	1	0,09%	érték 1
					0,13%	
		SZ	6	2	0,75%	život 4, blago 2
					0,08%	
érzelem/ produktum	M	3	2	0,27%	könny 2, sírás 1	
				0,39%		
	SZ	11	6	1,37%	suza 4, suze 3, očajavanje, sluz, smeh, strah 1	
				1,98%		
állapot	M	4	2	0,36%	vakság 3 fáradtság 1	
				0,53%		
	SZ	4	3	0,50%	slepilo 2, čistina, osetljivost 1	
				0,72%		
rész/egész	M	50	10	4,60%	héj/(szemhéj) 12, pilla/(szempilla) 11, pupilla 10, üreg 9, ágy 3, hártya, hólyag, szaruhártya, szivárványhártya, -öldök 1	
				6,64%		
	SZ	57	10	7,12%	zenica 30, trepavica 9, trepavice 8, beonjača, kapak, obrva 2, mrežnjača, nerv, obrve, zenice 1	
				10,30%		
főlérendelt viszony	M	37	7	3,40%	érezkszerv 12, testrészt 12, szerv 6, inger, látóideg, látószerv 2, érzék 1	
				4,92%		
	SZ	10	2	1,25%	organ 8, čulo 2	
				1,80%		

koordinatív viszony	M	125	3	11,51%	száj 62, fül 32, orr 31	
				16,62%		
	SZ	20	5	2,50%		nos 10, uho 4, uvo 3, usta 2, usne 1
				3,61%		
szóismétlés/ szinonima	M	19	4	1,74%	szem/szemek 8, pár/(szempár) 5, szemem 4, nézőke 2	
				2,52%		
	SZ	9	3	1,12%		oči 5, oko 3, videlo 1
				1,62%		
eszköz/tárgy	M	38	5	3,49%	szemüveg 28, fedő, kontaktlencse 3, lencse, napszemüveg 2	
				5,05%		
	SZ	53	6	6,62%		naočare 26, naočari 14, sočiva, sočivo 5, maskara 2, monokl 1
				9,58%		
kollokációs viszony	M	81	10	7,45%	golyó 66, üveg 6, macska 2, betegség, bogár, festék, folt, pápa, tanú, -ölcs 1	
				10,77%		
	SZ	15	6	1,87%		sjaj 9, krv 2, bol, herpes, jaje, treptaj 1
				2,71%		
idiomatikus viszony	M	15	8	1,38%	fény 5, fog 3, lélek 2, farkas, játék, kígyó, tükör, verés 1	
				1,99%		
	SZ	54	12	6,75%		zub 24, duša, ogledalo 9, soko 3, prst 2, crv, čuvanije, opreznost, orao, sova, srama, trn 1
				9,76%		
hely	M	11	4	1,01%	fej 5, arc 3, test 2, haj 1	
				1,76%		
	SZ	31	5	3,87%		glava 21, lice 7, obrazi, šiške, telo 1
				5,60%		
metonimikus	M	5	2	0,46%	kocsonya 3, duzzanat 2	
	SZ	7	3	0,87%	lopta 3, krug, nebo 2	
metaforikus	SZ	2	1	0,25%	prozor 2	
				0,36%		
kognitív	M	8	4	0,73%	világ 5, valóság, biológia, ember 1	
				1,06%		
	SZ	23	12	2,87%		svet 7, istina 5, ljubav 2, biće, biologija, Bog, čovek, laž, misao, svemir, svest, um 1
				4,15%		

tulajdonság	külső	M	6	3	0,55%	<i>szín 4, gömb, színe 1</i>	
					0,79%		
		SZ	23	7	2,87%		<i>dubina 7, lepota 6, boja 5, bistrina 2, mozaik, plavetnilo, šara 1</i>
					4,15%		
	belső	SZ	5	5	0,62%	<i>preciznost, prodornost, pronicljivost, providnost, složenost 1</i>	
					0,90%		
egyéni kapcsolat	M	5	5	0,45%	<i>Emilió, láb, név, tengely, tető 1</i>		
				0,66%			
	SZ	5	5	1,74%		<i>brod, čaplja, dečko, dupe, jezik, kiosk, Krcko, lažov, moda, narod, Nataša, pasta, Tojić, zvono 1</i>	
				2,52%			
fonetikai kapcs.	M	4	1	0,36%	<i>szemét/-ét 4</i>		
antonim viszony	M	2	1	0,18%	<i>hallás 2</i>		
kultúra	SZ	1	1	0,12%	<i>Zdravko Čolić</i>		

5. táblázat: *A főnév VSZ-ak asszociatív kapcsolata a HSZ-val*

A fenti kapcsolatok a *szem* és az *oko* elsődleges jelentéséhez köthetőek, a látás érzékszervével kapcsolatosak. Az alábbi kilenc magyar reakció viszont a *Magyar Értelmező Kéziszótárban* szereplő egyéb jelentést idézik fel. A táblázatban a sorszám a szótárban megadott jelentések sorszámát jelölik.

A MÉKSz.-ben szereplő egyéb jelentés		Adatok		VSZ
6.	gabonafélék és hüvelyesek magja	6	0,55%	<i>kukorica 3, búza 2, mag 1</i>
7.	fürtös gyümölcs egy-egy bogyója	1	0,09%	<i>szőlő 1</i>
8.	apró (gömbölyded) tárgyak közül egy-egy darab	1	0,09%	<i>kréta 1</i>
9.	kötésnek, horgolásnak a fonál egyszerű hurkolásával készült eleme	1	0,09%	<i>lyuk 1</i>

6. táblázat: *Egyéb magyar jelentésekkel fennálló kapcsolat*

A besorolásból kimaradt a *kristály* és a *patak* reakció, ami a szerb szótárban felsorolt jelentések harmadikjához köthető leginkább: a forráshoz, a víz képzéséhez. Ezzel kapcsolatosak a szerb korpuszban található következő szavak is: *izvor, jezero, voda*.

Az adatok azt mutatják, hogy mindkét nyelvben a 'szem' rendeltetése, funkciója váltja ki a legtöbb asszociációt (a magyarban 28,36%, a szerbben viszont

20,12% a teljes asszociatív mező viszonylatában). A többi asszociatív kapcsolat messze emögött áll. A magyarban gyakorisági sorrendben a koordinatív (11,51%), majd a kollokációs (7,45%) viszony következik, a szerbben pedig második helyen a rész-egész viszony (7,12%), majd az idiomatikus (6,75%), valamint az eszköz/tárgy kapcsolat következik.

Melléknevek. Hasonló módon szemléltetjük a melléknév szófajú válaszszavak kapcsolatát a stimulussal.

Asszociatív viszony		Nyelv	Adatok		Válaszok		
			Szám	%			
a szem tulajdonsága	szín	M	78	7	7,18%	<i>kék 54, barna 11, zöld 8, kékes 2, kékeszöld, színes, vörös 1</i>	
					72,22%		
		SZ	105	7	13,12%		<i>plavo 60, zeleno 31, crno 10, crveno, plav, smeđe, zlatno 1</i>
					86,06%		
	nagyság	M	4	2	0,36%	<i>kicsi, nagy 2</i>	
					3,70%		
		SZ	4	3	0,50%		<i>malo 2, krupno, veliko 1</i>
					3,27%		
	esztétikai mozzanat	M	12	3	1,10%	<i>szép 10, gyönyörű, szép zöld 1</i>	
					11,11%		
		SZ	7	4	0,87%		<i>bistro 3, blistavo, lepo 2, prozračno 1</i>
					5,73%		
a látás minősége	M	2	1	0,18%	<i>jó 2</i>		
				1,85%			
	SZ	4	4	0,50%		<i>jasno, oštro, varljiv, zatvoreno 1</i>	
				3,27%			
a birtokos tulajdonsága	M	3	3	0,27%	<i>kancsi, szemtelen, szemű 1</i>		
				2,77%			
	SZ	1	1	0,12%		<i>ćorav 1</i>	
				0,81%			
eredet	M	1	1	0,09%	<i>emberi 1</i>		
				0,92%			
idiomatikus	SZ	1	1	0,12%	<i>pun 1</i>		
				0,81%			

7. táblázat: A melléknév szófajú VSZ-ak asszociatív kapcsolata a HSZ-val

A magyar asszociatív mezőben szereplő össz melléknevek 72,22%-a, a szerbben pedig 86,06%-a színnev, s a szem lehetséges színére vonatkozik. Mindkét nyelvben a 'kék' dominál (a magyarban 56-szor fordul elő, a szerbben 61-szer), s általában a világos árnyalatok. A 'zöld' kimondottan megterhelt a szerbben (31 jelentkezése van). Ezzel szemben a sötét színek, a 'barna' és a 'fekete' jóval elmaradnak, összesített számuk szinte megegyezik a két nyelvben. A szem többi tulajdonságával kapcsolatos melléknevek sokkal ritkábban fordulnak elő. Mindkét nyelvben még említésre méltó az esztétikai mozzanat (a magyarban 11,11%-ban, a szerbben pedig 5,73%-ban van képviseltetve).

Igék. Amint már említettük, a magyarban valamivel több ige fordul elő a válaszok között. A hívószó és a válaszsó közötti kapcsolat jórészt kollokációs, és többnyire a látásra mint cselekvésre utal (összesen 98-szor fordul elő a *lát* 73+2, *néz* 21, *les*, *figyel* 1 ige), lazább kapcsolat áll fenn az *alszok* és a *vigyázz*, s látszólag semmilyen a *fen* és a *megy* szavak esetében. Itt ugyanis idiomatikus viszony fedezhető fel. A szerbben csak 6 ige van, ezek közül csupán egy van szorosabb kapcsolatban a látással (*vidim*). A többi inkább a szem állapotára és tulajdonságára utal *boli*, *liče*, *ne izdaje*, *nema*, *sija*.

A magyarban csak egy határozószó van, az *elől*, amely helyviszonyt jelöl, a szerbben számuk ennél több, de amint jeleztem már, a szemmel homonim elöljárószóval korrespondeál. Tulajdonképpen vele hasonló, illetve szinonim jelentésű helyviszonyt fejez ki: *blizu*, *okolo*, *iza*, *izvan*, *pre*, *tu*, *u*, *unaoko*.

Összegzés

Kategória	VSZ összesen		Az egyes szavak aránya	
	Magyar	Szerb	Magyar	Szerb
főnév	69,24%	69,12%	65,95%	66,15%
melléknév	9,94%	15,25%	12,05%	10,25%
ige	9,57%	0,75%	7,80%	3,07%
főnévi igenév	6,53%	1,62%	3,54%	1,53%
határozószó	0,09%	1,50%	0,70%	5,13%
szám	0,55%	0,50%	0,70%	2,05%

8. táblázat: Összehasonlító táblázat

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy mindkét nyelv viszonylatában beigazolódott, miszerint amennyiben a hívószó főnév, a válaszsó szófaja is

töbnyire főnév. Az előbbi összehasonlító táblázatból látható, hogy meglepően egybeesik ennek a szófajnak az értéke a magyarban és a szerbben, az eltérés mindössze 0,12%. Második helyen – az elvárásnak megfelelően – a melléknév fordul elő, bár itt a különbség sokkal nagyobb a két nyelv között (5,31% a szerb nyelv javára).

Érdekes módon egy másik szó elemzése során hasonló eredményre jutottam (Andrić 2015). A *kényér/hleb* hívószavak asszociációs mezejében a szerbben szintén több melléknév szerepel (éspedig 13,85%-kal több) mint a magyarban. Az ige és a főnévi igenév is gyakoribb válaszként a magyarban, a szerbben viszont valamivel több a határozószók száma. Ezek az eredmények további kutatásokat tesznek szükségessé.

Kiderült az is, hogy a válaszok túlnyomó többsége mindkét nyelvben a szavak alapvető jelentésével függnek össze. Meg kell azonban jegyezni, hogy a szerbben érezhető a főnév homonim alakjának, az előljárószónak mint stimulusnak a szerepe is. A hívó- és válaszcavak asszociatív kapcsolatát illetően, a főnevek esetében, mindkét nyelvben a funkcionális viszony dominál, ezt a magyarban a koordinatív, majd a kollokációs viszony követi, a szerbben pedig második helyen a rész-egész viszony áll, majd az idiomatikus, valamint az eszköz/tárgy kapcsolat következik. A mellékneveknél a 'szem' színe dominál az asszociatív kapcsolatok között.

Elmondhatjuk, hogy függetlenül attól, hogy a magyar és a szerb nyelv geneológiailag és tipológiailag is más nyelvcsoporthoz tartozik, a főnév szófajú lexikális egységek szóasszociációja terén hasonló sajátosságokat mutat. Vizsgálódásom még nem nyújtott elegendő empirikus adatot ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket vonjak le a két nyelv mentális lexikonának strukturáltságával és működésével kapcsolatban, de már feltételezhetjük, hogy a két nyelv között, a grammatikai eltérések ellenére, csak kisebb különbségek mutatathatók ki a főnevek szóasszociációs mezeje tekintetében. Ez a feltételezésünk azonban még megerősítésre vár, további kutatásokat igényel. Feladatunknak tekintjük még az egyéb szófajú hívószavak asszociációs holdudvarának a vizsgálatát is, ahol, feltételezésünk szerint, nagyobb eltérések mutathatók ki.

Irodalom

Андрић, Едита. 2015. Ассоцијативно поље лексеме кенјер у мађарском и хлеб у српском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. 56 (2): 131–153. Нови Сад: Матица српска.

- Драгићевић, Рајна. 2005. Вербалне асоцијације у семантичким истраживањима. In *Асоцијативни речник српскога језика*, ур. Милош Јевтић–Зоран Живковић 56–80. Београд: Београдска књига–Службени лист СЦГ–Филолошки факултет у Београду.
- Lengyel Zsolt. 2008. *Magyar asszociációs normák enciklopédiája I*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Lengyel Zsolt. 2014. Szóasszociációs vizsgálatok. *Hungarológiai Közlemények* (4): 1–12.
- MÉKSz – *Magyar Értelmező Kéziszótár*. 2003. Főszerk. Pusztai Ferenc. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pastor Kiči Marija. 2014. Oči su ogledalo duše. *The Eight International Interdis-ciplinary Symposium Encounter of Cultures*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Пипер, Предраг–Драгићевић, Рајна–Стефановић, Марија. 2005. *Асоцијативни речник српскога језика*. Ур. Милош Јевтић–Зоран Живковић. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет у Београду.
- РСМ – *Речник српскохрватског књижевног језика*. 1973. Нови Сад: Матица српска.
- РСЈ – *Речник српскога језика*. 2007. Редиговао и уредио: Мирослав Николић. Нови Сад: Матица српска.

A CONTRASTIVE STUDY OF THE LEXICAL ASSOCIATIONS OF *SZEM* IN HUNGARIAN AND *OKO* IN SERBIAN

Lexical associations contribute to understanding associations between words in the mental lexicon. By analysing a single lexeme, the present paper aims at revealing the workings of one segment of the mental lexicon in Hungarian and Serbian. It is often claimed that the more common features a lexeme has with its equivalent in another language, the more likely it is that the two will trigger the same reaction. This is shown using a concrete concept as an example: the organ of vision, more precisely the Hungarian lexeme denoting it and its Serbian equivalent. Since the analysis is based on contrasting lexemes of two genealogically and typologically different languages, the initial hypothesis is that the differences between the two languages will also be reflected in the associative meaning fields of the lexemes contrasted. The analysis is based on associative dictionaries of the two languages, namely the *Encyclopedia of Hungarian Norms of Associations I* and the *Associative dictionary of Serbian*.

Keywords: lexical association, mental lexicon, Hungarian, Serbian

ANALIZA ASOCIJATIVNOG POLJA LEKSEMA *SZEM* U MAĐARSKOM I *OKO* U SRPSKOM JEZIKU

S obzirom na to da asocijacije doprinose razumevanju povezanosti reči u mentalnom leksikonu, u radu se metodom analize asocijativnih polja jedne mađarske imenice i

njenog srpskog ekvivalenta želi prikazati funkcionisanje jednog segmenta mentalnog leksikona u pomenuta dva jezika. Pretpostavka je da što više zajedničkih karakteristika imaju ekvivalentne reči, njihove će se reakcije poklapati u većoj meri, odnosno na njih će se, kao na stimulse, odgovarati istim i sličnim reakcijama. Ovoga puta je izbor pao na lekseme koje označavaju oči. Pošto jezici koji su predmet analize i geneološki i tipološki spadaju u različite grupe, pretpostavka je bila da će se ta razlika odraziti i na asocijativno polje ove dve lekseme. Korpus analize je ekscerpiran iz asocijativnog rečnika mađarskog i srpskog jezika.

Ključne reči: asocijacija reči, mentalni leksikon, mađarski jezik, srpski jezik

A kézirat leadásának ideje: 2015. okt. 20.

Közlésre elfogadva: 2015. dec. 1.